

tott pozícióért versenybe szállni?

CSAKÓ ÁGNES

Bényei Tamás: Az ártatlan ország

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen,
2003. 539 old., 1800 Ft

Nagy öröm, hogy az 1947–77 között született angol regényekről olyan irodalomtörténeti mű került a magyar olvasók kezébe, mint Bényei Tamás könyve. A felvonultatott olvasmányanyag és a szerző széles körű elméleti tájékozottsága önmagában is jelentős helyet biztosítana a műnek az irodalomtörténeti munkák között, de a könyvben olyan irodalomfelfogás jelenik meg, amely józanságával és kételkedő gyakorlatiasságával az irodalomról való gondolkodásnak friss és Magyarországon talán szokatlan lehetőségét mutatja meg. S az a körülmény, hogy a könyv magyarul íródott, ahhoz is hozzájárul, hogy a szerző az angol nyelvű szakirodalom szakkifejezéseit és fogalmait is megforgassa, és használhatóvá, otthonosabbá tegye a hazai olvasók számára. Ilyen komoly egyszerűsítő irodalomtörténeti munkát a háború utáni angol irodalomról angol nyelven sem könyvnyű találni. A kortárs irodalomra vonatkozó hasonló könyvek inkább „Bevezetés” típusúak vagy sokszerzős enciklopédiák. A „Bevezetések” rövidebbek, átfogó képet adnak, s nem igen lépnek túl azon, hogy az ismeretéseket némi kontextusba helyezik; míg a sokszerzős, enciklopédikus művek bevallottan a teljes irodalmi paletta bemutatására törekednek, így kevesebb esély marad az egyes szerzők és művek közötti összefüggések vizsgálatára, viszont az olvasó könnyen navigál a szócikkek között, s ha elég sok szócikket elolvas, képet kap arról is, hogyan lehet, hogyan szokás

beszélni manapság a XX. századi regényekről.

Bényei Tamás könyve nem adja fel azt az igényt, hogy a kiválasztott szerzők műveit elemző olvasás alapján tárgyalja, de arról sem feledkezik meg, hogy a magyar olvasó számára esetleg ismeretlenek az egész korszak angol irodalmára vonatkozó, átfogó irodalomtörténeti kérdések. A mű „az 1945-öt követő évtizedek, nagyjából a társadalmi-politikai konszenzus korának [angol] regényirodalmával foglalkozik, a hetvenes évek végéig, vagyis Thatcher asszony fellépéséig” (11. old.). Ugyanakkor, ahogyan arra az egész könyvet jellemző nyíltsággal és önreflexivitással Bényei rögtön az elején felhívja a figyelmet, a fontos életművek monografikus igényű tárgyalását „jóformán egy másik könyv előzi meg, amelynek célja a háború utáni angol regény szellemtörténeti kontextusának feltárása, az *angol regény ethosza* nevű ideológiai konstrukció sorsának és működésének vizsgálata” (10. old.). Az itt tárgyalt regények tehát nem „angol nyelven írott” regények, hanem „angol” regények, a szó legsúlyosabb értelmében: a szerzők neve (Waugh, Powell, Durrell, Spark, Murdoch, Golding, Burgess) többnyire nagyon angolosan hangzik, ha a magyar olvasó számára nem tűnnek is túlságosan ismerősnek, és nem az „egyéb” kategóriák (volt gyarmati író, skót író, nőíró stb.) képviselőitében tettek szert hírnévre, hanem „rendes” angol íróként. Mindez nem szűk látókörre vall – hiszen Bényei Tamás a mágiikus realizmus jelenségét vizsgáló könyvével (*Apokrif iratok*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997) már bizonyította, hogy a posztkoloniális irodalom területén is otthonos –, hanem arra utal, hogy a könyvben központi szerepet kap annak vizsgálata, mit jelent az „angol regény” kifejezés, vagy ahogy Bényei beszél róla, mi „az *angol regény ethosza* nevű ideológiai konstrukció”.

Mindig konstrukcióról van szó: Bényei úgy tekint minden kritikai fogalomra, mint ami a használat során termelődik ki és telítődik valamiféle jelentéssel, miközben más jelenségek magyarázatát hivatott ellátni. Retorikailag sem tekint a kritikai gyakorla-

tot elsődlegesnek a regényekkel szemben. Ez azért érdekes, mert szívesen kapja rajta szerzőit azon, hogy művük szerkezete vagy egyéb belső stratégiája ellentmond a felszínén megjelenő, kimondott tendenciáknak. A maga szövegében igyekszik elkerülni a hasonló ellentmondásokat. Számos megközelítés és az értelmezési tartományt tisztázó megjegyzés után az angol regény ethoszát tehát „az ideológiai, esztétikai, kulturális és társadalmi előfeltételek és mítoszok” rendszereként definiálja (40. old.), vagyis arról a hiedelemvilágról van szó, amelybe az angol regény kiadása pillanatában beleszületik, és amely értetlen család módjára mindenféle elvárásokat támaszt vele szemben. Hogy pontosan milyen elvárásoknak kellene megfelelnie egy angol regénynek az angol regény ethosza szerint, arra ezt a felsorolást ajánlja fel a szerző: „nemzeti kötődésű (vagyis egy elképzelt, ideológiai alapon megkonstruált angolsággéphez kapcsolódik), morális elkötelezettségű, a liberális humanista ideológia letéteményese, empirikus, realista, kompromisszumos poétikájú, társadalmi érdekű diskurzus, közösségi küldetése van, osztályjellegű, hagyománytisztelő, anti-intellektuális, antimetafizikus és elméletellenes.” (42. old.) Természetesen a valóságban olvasható angol regények általában nem ilyenek, hangsúlyozza Bényei, és mivel nem ilyenek, nem is nagyon tudott velük mit kezdeni a kritikai befogadó közeg, amelyet béklyóz „az angol regényhagyomány rendkívüli gravitációs erejű kritikai súlypontja” (42. old.), vagyis az angol regény ethosza.

Ez a fogalom azután számos alkalmat ad a szerzőnek, hogy ne csak lenyűgöző olvasottságát csillogtassa meg az olvasó előtt, hanem a humort is. „Az angol regényről elmondható dolgok közül ekként az kívánkozik első helyre, hogy az mindenekelőtt szerfelett *angol*” (43. old.) írja, majd levezeti, hogyan lett „az angol regény feladata többé-kevésbé deklaráltan a létező nemzeti ethosz és ideológia megóvása és átörökítése” (44. old.). Mindennek az ad különleges jelentőséget, hogy a vizsgált korszakban az angolság fogalma és az angol identitás jellege lényeges változáson ment

át, nem kis mértékben a gyarmatbirodalom elvesztése folytán. Itt Bényei történetesen Terry Eagletont idézi (144. old.), mert, ahogy az a legszebb egyetemi oktatói hagyományokhoz illik, mindig mindenkit idéz, aki az adott gondolathoz inspirációként, párhuzamos gondolatmenet révén, lektori munkája során vagy bármely más módon kapcsolható, és ezer szálal ajánl fel olvasójának, amelyek mentén további ismeretekhez vagy olvasmányélményekhez lehet jutni.

Ami *Az ártatlan ország* irodalomtörténeti jelentőségét illeti, nem teljesen meglepő, ha egy külföldi szakember képes meglátni és leírni egy nemzeti irodalom vagy egy irodalmi korszak jellegzetességeit. Ilyen esetekben nem működnek a megszokott értelmezési automatizmusok, vagy mások működnek a szokások helyett, és más kép kerekedik ki a más nézőpontból született megfigyelésekből. Nem feltétlenül meglepő tehát, de tanulságos és érdekes, amikor így alakul. A szerző jelen esetben is függetlenedik a szokásos angol kritikai véleményektől, sőt a bevezető elméleti fejezeteket kritikai vizsgálatuknak szenteli. Ezek a fejezetek minden angol szakos egyetemi hallgatónak hasznára lesznek, de nagyrészt itt találhatóak azok a megjegyzések is, amelyek általában az irodalomról és a szerző irodalomfelfogásáról szólnak, és üdítő természetességgel tárgyalják az irodalom termelésének, változó társadalmi helyének és szerepének kérdéseit éppúgy, mint minden irodalomkritikai vélemény mesterségesen megalkotott mivoltát, vagy az angol regényen belül megjelenő idegenségek ártalmatlanításának, marginalizálásának stratégiáit és az ethosz Másikjének folyamatos termelését (12. old.) – nem óvatosan megpendítve, hanem magától értetődő természetességgel kezelve ezeket a fogalmakat.

Ami a mű szerkezetét illeti, érdekes, hogy a szerző nem hódolt be a posztmodern formák kényszerének. Nincsenek feleselő oldalak, abc-rendbe szedett szócikkek, nincs keres meg határozás, párhuzamos hasábszerkesztés, lapszéli eligazító címző. Olyan irodalomtörténetet ír, amilyen regényt Dickens: szinte XIX. századi derűs, mesélő hangon és bő-

séges terjedelemben mond el mindent, amit történetéhez szükségesnek tart. Egyszerűs, egyetlen hangon, egyetlen ívben megírt mű ez, csak fejezetek tagolják, és még a címmel ellátott, de kisebb lélegzetű alfejezetek címei sem feltétlenül kerülnek be a tartalomjegyzékbe. Az ember szeretne a könyvhöz egy saját könyvtárszobát, benne a novemberi hideg ellen pattogó kandallótüzet, és hosszú, üres téli estéket, hogy nyugodtan olvasgathassa, és örülhessen neki, hogy mennyi benne a szó meg a szellem és a tudás. Azért a modern szakkönyvszerkesztésnek mégis behódol a szerző, és a név- és tárgymutató mellett 30 oldalnyi bibliográfiát is közöl részben a szépirodalmi művekről, részben pedig *Kritika, elmélet stb.* cím alatt. Mégis kár, hogy aki nem elejétől a végéig olvassa a könyvet, talán észre sem veszi az alcímekbe rejtett szerzői eligazításokat vagy a mutatókban a nevek és címek között felbukkanó néhány fogalmat. Mert bizony nehéz elképzelni, hogy az érdeklődő olvasók, akik többnyire mégiscsak vizsgára készülő diákok lesznek, végig fogják olvasni az 500 oldalnyi szöveget. Aki már ismerős az angol irodalom és főleg a XX. századi angol regény területén, az persze hamarabb megtalálja, amit keres. De aki most ismerkedik ezekkel a művekkel, a könyv első részében nehezen fog eligazodni, itt kevesebb az olvasóbarát kapaszkodó.

Más hátránya is van a terjedelemben. Ekkora szöveget a mai, szerkesztőtlenített időkben szinte lehetetlen minden szempontból gondolni, és ez esetben a tudományos pontosság szempontja mellett háttérbe szorult a nyelvi megformálás. A mondatok hosszúak és bonyolultak. Némelyikben benne maradt egy-egy kitörendő ismétlés, másoknak többször nekifut az ember, mielőtt átugorja őket. Igaz ugyan, hogy az összetett mondatok teszik lehetővé az árnyalt fogalmazást, a fogalmak tisztázását s az utalásokat is a vonatkozó elméletekre, mégis nehezítik az olvasást.

Nyelvi probléma a fogalmak megjelenítésének kérdése is. A szerző igyekszik jó fordításokkal ellátni az olvasót, és helyenként hajlandó az eredeti angol kifejezéseket is megad-

ni. Ez komoly segítség, mert az elméleti jellegű szövegek esetében szokásos nehézségek itt is felmerülnek: bizonyos szakkifejezéseket az ember csak idegen nyelven, jelen esetben angolul ismer (olykor azért, mert tartalmuk is csak külföldön, idegen nyelvi közegben elfogadott). Ezért aztán a magyar megfogalmazásból nem feltétlenül ismer rá a gondolatra, és jól jön az eredeti angol szó megjelenítése, különben maga volna kénytelen visszafordítani a szöveget angolra, hogy megértse. Olykor a tárgymutatóban egyes kifejezések (például *cultural materialism*) csak angolul jelennek meg, ami már visszatetsző. Mégis ez a fejlődés útja, akármilyen rögzös is: azért kell magyarul kortárs külföldi irodalomtörténetet írni, aminthogy azért kell irodalomelméleti munkákat is magyarra fordítani, hogy a magyar olvasó is megismerkedjen a sajátján kívül lehetséges szemléletekkel és megközelítési módokkal, beleértve a szakszavakat is, és utána az új fogalmakon keresztül is láthassa az addig csak a régi fogalmak szemüvegén át szemlélt világot.

Érdemes tehát nekigyürkőzni az olvasásnak, mert a könyv minden oldalon bemutat valami érdekességet: hol egy méltatlanul ismeretlen író egyik regényének rövid és találó értelmezését, hol egy híres műről szóló híres közhely kipukkasztását s helyette a mű friss olvasatát, hol egy távolságtartóan kezelt kritikai szakkifejezést, hol pedig azt, amit vártunk, mert a vizsgált időszak fősodrának alkotásairól beszél, de mégis meglepő, milyen részletekre kiterjedő figyelemmel vezet végig egy-egy összehasonlító elemzést, például a Muriel Spark regényeinek zárómondatait jellemző perspektívaváltás vizsgálatában (379. old.).

A könyv címe azonban (*Az ártatlan ország*) kissé félrevezető. Ha egyáltalán értelmezhető a fogalom, akkor sem Anglia az első ország, amely „ártatlanként” jelenik meg az ember lelki szemei előtt. Inkább Tibetre gondol, aki ilyesmit hall. Angol szakos körökben hagyományosan a viszonylag fiatal Amerikai Egyesült Államok szokta képviselni az ártatlanságot a kifinomultan dekadens Európával szemben, és itt Anglia mintegy félúton jár a dekadencia felé, melynek

csúcását természetesen a békaevő franciák képviselik. De ha nem Henry James nyomdokait követve próbáljuk meghatározni az ártatlanság fogalmát, akkor is inkább az csengethet az angol nyelvű média ismerőinek fülébe, hogy az USA végképp elveszítette ártatlanságát, amikor leomlottak a World Trade Center tornyai New Yorkban. Így tekintve az ártatlanság azt jelenti: még nem szembesült egy ország vagy nemzet azzal, hogy vele is történhet baj. Ebben az értelemben azonban az ártatlanság újra meg újra kinő, mint a gyík farka: az USA-val sem 2001-ben történt először baj, mindjárt ott volt például a polgárháború, amelyre a vesztes Dél máig úgy emlékszik, mint az elszenvedett történelmi igazságtalanságok kezdetére, valahogy úgy, ahogy mi Trianonról szoktunk búsongani. Ha így nézzük, Anglia, pontosabban Nagy-Britannia valóban 1947-ben veszítette el talán legutóbb az ártatlanságát, mert akkor szűnt meg végleg a gyarmatbirodalma. A korábbi századokban ugyanis sikeresen exportálta problémáit a gyarmatokra, lett legyen a probléma a túlnépesedés, a kalandra éhes fiatalemberek nagy száma, a bűnözők eltávolítása a civilizált társadalom közegéből vagy bizonyos termékek termelése. 1947 után azonban már nem volt hova menni, sőt egyre nagyobb számban jelentek meg a szigetországban a volt gyarmatbirodalom addig távol élő polgárai, akik más éghajlaton és más kultúrában nevelkedtek, mégis angolnak vallják magukat, és az anyaországban kívánnak letelepedni. Ekkor tudta meg tehát Anglia, ahogy mi nevezzük Nagy-Britanniát, avagy az Egyesült Királyságot, hogy a második világháborús bombázásnál nagyobb csapás is érheti, mert most béke van, ennek a változásnak azonban nem lesz vége, s ők nem ismernek rá öreg Angliájukra.

Csak hogy ez a fajta nemzeti fájdalom notórius részvétlenségre talál. Akiket rendszeresen érnek csapások, ilyenkor csak vállat vonnak (miért gondolta Anglia, hogy ő kivétel), aki meg hasonló cipőben jár (volt azért másnak is gyarmatbirodalma még száz évvel ezelőtt), kárörvendően szemléli, hogy eljött Anglia alkonya is.

Tehát a második világháborút követő három évtized angol irodalmának külső meghatározását az ártatlanság fogalmához kötni nagyjából annyit jelent, mintha mi innen, ahol rendszeresen jönnek-mennek a megszálló csapatok, nagyon okosan legyintենék az angolok problémáira, és azt mondanánk, hja, naivak, miért, mit képzeltek. Ez a felsőséges gesztus viszont nem elegáns dolog, mert nekünk meg fogalmunk sincs, mit nyújtott a Brit Birodalom távoli alattvalóinak. Erről akkor nyerünk valamiféle képet, ha megismerjük mondjuk a malajziai oktatási rendszert, ami attól jó, hogy még az angolok építették ki – mint ahogyan a Monty Python-féle *Brian életében* is úgy foglalták össze a római hódítók szerepét, amikor felmerült, mit kaptak a rómaiaktól a gyarmatok: hát, iskolát, utakat, vízvezeték... Ami természetesen nem menti a gyarmatbirodalmakat, de minket sem jogosít fel arra, hogy sokkal okosabbnak higgyük magunkat csak azért, mert már egy ideje nincsenek elveszithető gyarmataink.

Tudja ezt természetesen Bényei is, s zárójelben meg is jegyzi, hogy „egyébként »ártatlanságról« beszélni egy gyarmattartó nagyhatalom esetében még metaforikus értelemben is kétséges”, mégis ezt a címet adta könyvének. Ez a stratégia, a kétségek leplezetlen hangoztatása mellett a preferált gondolatmenet zavartalan végigvitele jól jellemzi a könyvet, és újabb magyarázattal szolgál a terjedelem kérdésére, de egyben azt is megmutatja, mik a mű legnagyobb erényei. A szerző ugyanis mindenféle szemfényvesztést elkerülve előtűnk gondolja végig választott témájával és arra vonatkozó olvasmányaival kapcsolatban felmerült számos (nem gondolhatjuk, hogy az összes) gondolatát és kételyét. Felszínre hozza a hallgatóságos előfeltevéseket, megvizsgálja a kritikai vakfoltokat, mozgásba lendíti irodalomtörténeti és kritikai fegyvertárát, és felvonultatja a választott periódus szűk határait rendszeresen átlépő olvasmányélményeit, mintegy felajánlva az azóta eltelt idők nem hivatalos angol irodalomtörténetét is. Nagyszerű tankönyvet ír, és kettős tükröt tár az irodalomtörténet elé: lám, így írnak az angolok,

így írnak az angol kritikusok, és el lehet gondolkodni, mi vajon milyen nemzeti ethoszt keresünk, és mit várunk el a magyar regény ethosza nevében a saját regényeinktől.

S mindezzel a legfontosabbra biztatja olvasóit: olvassák el magukat a műveket, és értelmezzék őket – a szöveg alapján, belátásuk szerint. Ahogy egy korai zárójeles megjegyzésében Bényei megfogalmazza: „elég bizonyos mélységben belemerülnünk egy regénybe, s a kiindulópontul szolgáló irodalom- és szellemtörténeti kategóriák hamarosan irrelevánsá válnak; a nekünk tetsző irodalomtörténeti teológiaián megfelelelően majd minden szövegről kimutatható, hogy realista, modern és posztmodern egyszerre.” (11. old.) A szerző „nem áll elő új kritikai narratívával a háború utáni évtizedek regényirodalmában történt eseményeket illetően” (13. old.), szerencsére. Nem akar valami nagyszerű és új elméletet ráerőltetni az anyagára: magukról a regényekről szól, s elsősorban a kritikai megközelítéseket illeti gyanakvással. Az egyéni művek és életművek jellegzetességeit mutatja be, és a köztük fellelhető párhuzamosságokra hívja fel a figyelmet, mintegy másodlagosan, az egyes művek olvasásának melléktermékeként. Nem írni akar, hanem olvasni, és éléjük tárja ennek folyamatát, megosztva az olvasóval saját, igen jól informált olvasói pozícióját. Hogy ebből a paradoxonból hogyan keveredik ki a nagy, 500 oldalas irodalomtörténet olvasója, az más kérdés. Nyilván nem lehet minden olvasattal egyetérteni. Az sem biztos, hogy mindenki képes lesz együtt gondolkodni a szerzővel, és ugyanazt a gondolatot két oldalon belül többször is végiggondolni, kicsit mindig más megfogalmazásban, kicsit mindig elforgatva a kaleidoszkópot. Tulajdonképpen az sem baj, ha egy-egy olvasó félúton otthagyja a könyvet, és elmegy a regényeket olvasni. Majd utána úgyszajjon, kíváncsiságból. Hogy megnézze, mit írt róluk, meg a többi regényről, Bényei Tamás *Az ártatlan országban*.